

egyaránt. *A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai* című tanulmánykötettel a szövegnyelvészeti kutatásban érintkező nyelvtudomány és irodalomtudomány hiánypótló szakmunkával gazdagodott, amelyet a kutatókon kívül haszonnal vehetnek kézbe a magyar és idegen nyelv szakos gyakorló pedagógusok is.

Cs. Jónás Erzsébet

Petőfi S. János: A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet — Szemiotikai textológia), Szeged, 1991. A szerző magánkiadása

A szegedi textológiai kiadványok sorában kiemelkedő jelentőségű tanulmánygyűjtemény több szempontból is szokatlan. Nem általános a magyar tudományos könyvkiadási gyakorlatban, hogy a szerző közleményét egyszerre két nyelven teszi hozzáférhetővé. Ugyancsak sajátos megoldás, hogy a kötet alapanyagát két, egymástól keltezésükben negyedszázaddal elválasztott tanulmány adja. Különösen szembeötlő az időbeli távolság akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a dolgozatok olyan tudományterület művelése jegyében keletkeztek, mely maga is alig hosszabb ideje létezik önálló(suló) diszciplínaként.

A könyv olvasása ennélfogva különös intellektuális izgalmat tartogat: miért e két, egymástól a tudományág szemszögéből nézve egész korszakkal elkülönülő tanulmány egymásmellettsége? A válasz az előszóból és a harmadik részből derül ki: Petőfi S. János kutatói pályájának két kardinális állomását, a harmadik, áttekintő fejezetben pedig a két állomás közötti gondolati ívet vázolja fel. Mint (jókora) cseppben a tenger, a két tanulmányban láthatóvá válik a szövegnyelvészet egész gondolati sokszínűsége, a tudományág különválásának köszönhető szellemi frissesség, a rokon tudományokkal való integrálódási készségből adódó interdiszciplinaritás termékenyítő hatása, a nyelvészet új távlatainak megnyitásával járó globálisabb közelítés ígérete.

A tudományos önéletrajzi adatokban bővelkedő írás (különösen az előszó és a harmadik, visszatekintő fejezet), közvetetten pedig még a szerző által az előszóban „recenzált”, Horányi Özséb tollából származó *Appendix* minden adata az olvasónak a szövegnyelvészet létrejöttével kapcsolatos ismereteit mélyíti.

A szövegnyelvészet, illetve szövegelmélet gondolatosságának kialakulásába és fejlődésmenetébe nyert bepillantáson túl a két tanulmány intellektuális feldolgozása érzékelteti az olvasóval, milyen utat járt be Petőfi S. János „a humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé” vezető úton.

Az első dolgozat *A nyelvi műalkotások elemzésének néhány aspektusa* címmel voltaképpen két tanulmány egymásra épülését mutatja. (Érdekes módon ez a szerkesztési elv ismétlődik a később ismertető második munkában is.) A szerző a költői műalkotások strukturális elemzéséből kiindulva jut el egy általánosabb, a nyelvi műalkotások egészére vonatkozó, globális elemzés körvonalazásához.

A költői alkotások strukturális nyelvi elemzéséhez Petőfi az általában vett nyelvi műalkotások strukturális elemzése felől közelít. A nyelvi műalkotás jelfogalomból kiinduló megragadásában a szerző megkülönböztet *jelölőt* (az adott formában és módon megjelenő valóság) és *jelöltet* (a lehetséges művészi közölnivaló).

A jelölő szempontjából vizsgált nyelvi műalkotásból feltárhatók annak lehetséges struktúrafajtái. A jelölőben megkülönböztethető szerkezeti összetevők számbavételével jut el Petőfi S. János a jelölő nyelvi formája tekintetében kötöttebb műalkotás, azaz a verses formájú nyelvi műalkotás fogalmához, mely e tekintetben szemben áll a művészi próza kevésbé kötött formájával.

A szerkezeti összetevők között kiemelt szerep jut az ún. *szűkebb értelemben vett szövegstruktúra* vizsgálatának. A szövegstruktúra két alkotórésze, nyelv-zeneire és nyelvire bontható. Az előző a szöveg hangzásszövetét, az utóbbi a lexiko-grammatikai jelentéssel bíró elemek láncait foglalja magában. A szövegstruktúra leírása e két komponens mint szerves egység hierarchikus és lineáris elrendeződésének, az ily módon létrejövő jelentéshálónak a feltárását célozza meg. Ebben a jelentéshálóban mutatkozik meg a tartalom és forma egysége.

Mivel a nyelvi műalkotás jelölő struktúráinak halmaza nem állítható elő (nem listázható és nem generálható), ezért a szövegstruktúra csakis komplex modellben válik leírhatóvá. Ezen modell leírásához kiindulópontként a szerző Chomsky generatív nyelvelméletét választja, az analízis és interpretáció műveletei kiegészülnek a szövegstruktúra leírását lehetővé tevő, a legmagasabb kompozícióegységtől az alsóbb szintek felé haladó deskripcióval.

A szövegstruktúra leírását közvetetten támogató analízist és interpretációt Petőfi 'színfalak mögötti operációk'-nak nevezi. Az elemzés és a tematikus struktúrát feltáró leírás során a műalkotáson kívül csak egyetlen rendszerre, a szóban forgó nyelv rendszerére kell figyelni. Interpretáció esetén a kommunikáció teljes rendszerét szükséges tekintetbe venni.

Az adott elemzés, interpretáció és leírás konkrét példákon való bemutatását követően a szerző kijelöli e három művelet kidolgozásának lépéseit, és felvázolja a nyelvi műalkotások jelölőstruktúrájának teljes elemzése felé teendő lépéseket.

A tanulmánykötetben idáig jutva az olvasó az *A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai megközelítése* című második nagy egységet az előző szerkesztés folytatásának, az első részben megfogalmazott problematika kifejtésének tekinti.

Maga a szövegszignifikáció a jelek komplexusából összeálló szöveg jelölő és jelölt komponensei közötti jelölésrelációra vonatkozik. Ez a reláció a tanulmányban a kommunikációbeli szituációval kapcsolatos aspektusok oldaláról tárul elénk. Az előző tanulmányhoz hasonlóan itt is párhuzamosan építkezik a dolgozatot alkotó két rész: először a konstitutív tényezők rendszerét taglalja a szerző, ezt követően kerül sor a rendszer strukturális interpretációjára. Az interpretáció *deskriptív-explikatív* jellegű, azaz egyaránt megcélazza a jelölési struktúra létrehozását (ennyiben explicatív), valamint annak bemutatását (ennyiben pedig deskriptív).

A szerző megkülönböztet továbbá első és másod fokú interpretációt. A konstitutív tényezők rendszerének ismertetését Petőfi S. János rendkívül tömör és elvont, alapvetően formális és sematikus reprezentációval adja meg. A megértést és befogadást nagyban elősegíti a tanulmány második részét kitevő konkrét interpretálási kísérlet Giuseppe Ungaretti *Canto Beduino* című verse alapján.

Az első fokú interpretáció létrehozásának fő eleme az a *tipológiai bázis*, amely a kommunikációbeli szituáció és a szöveg tipológiájával kapcsolatos ismereteket tartalmazza. Ennek részei a szöveg megjelenési formája (vizuális) és a hozzá tartozó materiális/formális architektonika. A primernek nevezett vizuális imago mellett létrehozzuk a szöveghordozó (vehiculum) szekunder, akusztikus vagy auditív imagoját.

A materiális/formális architektonika elemzésekor a szerző elsősorban a notációra összpontosít. A notáció formális architektonikájában kétféle arculatot (lexikai, prózó-

diai és ritmikai arculat) különböztet meg. Ezeken belül feltárhatók mikro- és makroarchitektonikai szintek. A figura és a notáció formális architektonikájának egymásra vetítése adja a komplex architektonika reprezentációját. A teljes architektonika kompozicionális konnexitását a lexikai konnektív elemek, valamint a prozódiai és ritmikai organizáció hordozzák. A texturális konnexitás a figura és a notáció különféle szinteken megjelenő, ismétlődő összetevőiből építkezik. Mindezek alapján a szöveg szemantikai architektonikájának hordozója a fenti módon körvonalazott formális architektonika.

A formális architektonikához rendelhető *sensus designatus* megadásához alapvető fontosságú a lexikai mediális elemek *sensus designatus*ának elemzése. A lexikai mediális elemek *sensus designatus* alapján szemantikai mezők konstruálhatók. A kompozicionális kohézió alapanyaga ezekből a mezőkből és a koreferáló elemek láncolatából tevődik össze, a texturális kohézió pedig a *sensus designatus* jelleggel rendelkező elemek ismétlődésének köszönhető.

Az interpretáció lényeges eleme az a *relatum-imago* és *sensus referens* alkotta pár, amely a *sensus designatus*hoz rendelhető. Ennek megalkotásában műalkotások esetén különösen döntő jelentősége van a címnek, mely az általa dominált szövegrész interpretációját afféle makropropozícióként előre (esetleg többféle interpretáció hozzárendelését megengedve) meghatározza.

Fontos mozzanat ezzel összefüggésben a kontextualizálás, mely a lexikai mediális elemek referenciaindexekkel való ellátásában játszik szerepet. A kialakított kanonikus reprezentációkból jól formált kanonikus szövegek állnak elő. A jól formáltság előfeltétele, hogy a szövegben háromféle propozíció legyen meg: a performatív modális, a világalkotó és a deskriptív propozíció.

Az első fokú interpretáció eredménye tehát egy jelkomplexus. Ez az interpretáció akkor is teljes lehet, ha a befogadó úgy véli, hogy az adott anyagot (szöveget, vehiculumot) másod fokon is interpretálnia kell. A másod fokú interpretáció fő feladata az, hogy a fent eredményül kapott jelkomplexusból kiválassza a szimbolikusan interpretálандó kifejezéseket. A másod fokú interpretáció műveletei, összetevői természetesen korrelálnak az első fokúéval. Ez esetben is megkülönböztethető a vehiculumban notáció és figura. Az egyes szövegtípusok esetén a másod fokú interpretációhoz is más-más matériákat, szinteket és elemeket kell a különféle műveletekhez kijelölni (más keretek és más szcenáriók rendelhetők pl. egy meséhez, mint egy novellához).

A másod fokú interpretáció szempontjából különösen fontos a hyperszöveg fogalma. A hyperszöveg a szimbolikusan interpretálандónak ítélt kifejezéseket hyperonymnek tekinthető megfelelőivel helyettesíti, amely a szöveg főszereplői közötti „releváns relációkat” megőrzi, de teret enged a főszereplők és a relációk tetszőleges „konkretizálásának”.

A másod fokú interpretáció (kevésbé részletezett) kivitelezésével a kötetben a fent említett vers kapcsán ismerkedhetünk meg. A metodológiával való konkrétabb tájékozódás érdekében érdemes a *Szemiotikai szövegtan* 2. számában közölt Örkény-novella interpretációját végigolvasni.

A két tanulmány egy kötetben való szereplése alkalmat nyújt egy rendkívül termékeny kutató gondolati gazdagságának, a szövegnyelvészet legtagabb horizontja felé törekvésének, a rendkívül szerteágazó ismereteket és felkészültséget követelő interdiszciplináris integrációs szándékának tudományos életútként való megismerésére. Remélhetőleg az olvasó, csatlakozva Petőfi S. Jánoshoz bízhat abban, hogy a felhalmozott elméleti anyag megvizsgálására, az elért eredmények ellenőrzésére, továbbgondolására

és esetleges gyakorlati hasznosítására sikerül olyan kutatógárdát megszervezni, amely működésével egy újabb periódusra ösztönzőleg hat a szerző szövegnyelvészeti vizsgálódásaihoz.

Fábricz Károly

Bolla Kálmán (szerk.): Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. Egyetemi Fonetikai Füzetek 4.
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1991.
133 p.

Az Egyetemi Fonetikai Füzetek 4. kötete az ELTE Fonetikai Tanszéke által elindított EFF sorozatának újabb darabjaként látott napvilágot 1991-ben, Bolla Kálmán szerkesztésében.

Az első kötet — *Szép szóval igazat* (Budapest, 1988.) — témamegjelölése alatt olvashatjuk e sorozat életre hívásának célját—szándékát: „Szakmai segédlet és útmutató a pedagógusjelöltek országos Kazinczy-versenyéhez.” A kötet első fejezete az országos verseny tizenöt évről ad rövid áttekintést, második egysége pedig a versenyekre való felkészüléshez nyújt segítséget különböző szövegek elemzésével.

Az EFF 2. kötetének — *Tiszta beszéd* (Budapest, 1989.) — szakmai programja a beszéd-szövegnek és a magyar hangtan időszerű kérdéseinek a témaköréhez kapcsolódik.

A sorozatban harmadikként megjelenő *Studia in honorem K. Bolla* (Budapest, 1990.) Bolla Kálmán tudományos munkásságába enged bepillantást 60. születésnapja alkalmából, s a nyelvtudomány különböző területein elért kutatási eredményeket ismerteti meg a szakmai olvasóközönsséggel.

Az EFF legújabb, 4. kötete *Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás* (Budapest, 1991.) címmel jelöli meg szűkebben vett témáját. A mintegy 130 oldal terjedelmű kiadvány két nagy fejezete egy-egy aktuális eseményről, versenyről ad rövid áttekintést, s a sorozatot elindító szándéknak megfelelően a legfrissebb elméleti kutatások eredményeit ismertető előadások anyagát közli.

1.1. A kötet első fejezetében az 1991. március 19–20-án Budapesten megrendezett „Egyetemi anyanyelvi napok” programjáról kapunk részletes tájékoztatást. Az „50. szép magyar beszéd” versenyt az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportja szervezte újjá. Földi Éva beszámolójából értesülhetünk arról, hogy a helyes kiejtés versenyt — az elmúlt évben először — retorikai és nyelvhelyességi feladatokkal is bővítették.

1.2. Az „Egyetemi anyanyelvi napok” szakmai programjában két előadás is szerepelt.

Benkő Loránd a kiejtési versenyek múltját idézi, és jelenét vizsgálja. Az 1939 óta — kisebb megszakításokkal — évente megrendezett versenyek jellegében a hetvenes évek elején következett be lényeges változás: a Művelődési Minisztérium az addigi Eötvös-egyetemi versenyeket az egyetem és főiskolák országos Kazinczy-versenyévé alakította. Egy két évvel ezelőtti minisztériumi döntés eredményeképpen pedig újabban vidéken, váltott színterekkel rendezik meg a döntőket.